

The nature and role of Islamic governance based on the commands of Imam Ali

Saeed Hejazifar ¹

Abstract

One of the key and challenging issues is the type of governance and how to govern society, which in recent years has been considered by researchers in the field of political science and management. In this direction, one of the important models in the field of governance is the rule of Imam Ali (AS). This research seeks to extract the definition and role of Islamic governance based on their statements. The research method is qualitative, which has been done through the method of qualitative content analysis based on the books of Nahj al-Balaghah, Gharr al-Hakam, and Dar al-Kalam. Based on the findings of the study, Islamic governance was defined as follows: Determining, applying and applying Shari'a-based rules with the unity and sincere cooperation of the ummah-based actors based on the brotherhood with the focus on the province to achieve justice and growth and guide society on the path of rapprochement To God. The planners also include regulators, advocates, hypocrites and enemies, growth institutions, public opinion institutions, the military and security institutions, the ruling house (secretaries and ruling relatives), the judiciary, government agents, the people (Muslims and non-Muslims), the deprived. , Economic institutions (merchants and industrialists) that the province is at the center of these planners who were classified into three sections, province, properties and ummah.

Keywords: Islamic governance Islamic management definition of governance actors of Islamic governance.

2

Vol. 31
Summer 2023

Research Paper

Received:
14 May 2022
Accepted:
19 June 2023
P.P: 87-127

ISSN: 2251-6980
E-ISSN: 2645-5234

DOR: 20.1001.1.22516980.1402.31.2.2.0

1. PhD in Public Administration, Higher Institute of Education and Research, Management and Planning, and Lecturer, Department of Management and Finance, Afaq University, Urmia, West Azerbaijan, Iran. saeedhejazifar@gmail.com

چیستی و نقش آفرینان حکمرانی اسلامی براساس فرمایشات امام علی علیه السلام

سعید حجازی فر^۱

سال سی و یکم
تابستان ۱۴۰۲

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:
۱۴۰۱/۰۲/۲۴

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۲/۰۳/۲۹

صص: ۱۲۷-۸۷

شاپا چاپی: ۶۹۸۰-۲۲۵۱
الکترونیکی: ۵۲۳۴-۲۶۴۵

چکیده

یکی از مباحث کلیدی و چالش برانگیز، نوع حکمرانی و نحوه اداره جامعه است که در سالهای اخیر مورد توجه پژوهشگران عرصه علوم سیاسی و مدیریتی قرار گرفته است. در این مسیر یکی از الگوی های مهم در عرصه حکمرانی، سیره حکمرانی امام علی(ع) می باشد. این پژوهش در پی آن است که تعریف و نقش آفرینان حکمرانی اسلامی را بر اساس بیانات ایشان استخراج نماید. روش پژوهش از نوع کیفی است که از طریق روش تحلیل مضمون در براساس کتب نهج البلاغه و غرر الحکم و درر الکلم انجام شده است. براساس یافته های پژوهش، حکمرانی اسلامی به این صورت تعریف گردید: تعیین، اعمال و کاربرد قواعد شریعت مدار و حکمیانه با وحدت و همیاری صادقانه نقش آفرینان امت مبتنی بر روابط اخوت ایمانی با محوریت ولایت برای تحقق عدالت و رشد و هدایت جامعه در مسیر تقرب الی الله. نقش آفرینان نیز شامل نهادهای نظارتی، نهادهای حمایتی، منافقین و دشمنان، نهادهای رشد، نهادهای جهت دهنده افکار عمومی، نظامیان و نهادهای امنیتی، بیت حکمرانی(دبیران و نزدیکان حاکم)، نهاد قضاوت، کارگزاران حکومت، مردم (مسلمان و غیرمسلمان)، محرومان، نهادهای اقتصادی(بازرگانان و صنعت کاران) است که ولایت در محوریت این نقش آفرینان قرار دارد که در سه بخش ولایت، خواص و امت طبقه بندی شدند.

کلیدواژه ها: امام علی علیه السلام، حکمرانی اسلامی، مدیریت اسلامی، حکمرانی، نقش آفرینان حکمرانی اسلامی، نهج البلاغه، غرر الکلم و درر الکلم

DOR: 20.1001.1.22516980.1402.31.2.2.0

۱. دکترای مدیریت دولتی موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه ریزی و مدرس گروه مدیریت و امور مالی دانشگاه آفاق ارومیه، آذربایجان غربی، ایران.
saeedhejazifar@gmail.com

مقدمه

یکی از حوزه های مرتبط با اداره حکومت و جامعه، حکمرانی است که مسیر کلی حرکت یک جامعه را ریل گذاری می نماید و مسائل جامعه را مدیریت می کند و تضمین کننده منافع عمومی است. الگوی حکمرانی هر جامعه ای متناسب با ارزشها و فرهنگ آن جامعه مشخص گردد.

- از آنجا که کشور ما یک کشور اسلامی است لاجرم نظام حکمرانی آن از مبانی و ارزشهای اسلامی تاثیر می پذیرد. وقتی حکومت بخواهد اسلامی باشد، قید اسلامی بودن تشکیلاتی خاص و متناسب با خود را می طلبد. لازمه این امر تبیین زوایای مختلف نظری و عینی حکومت کردن بر اساس اسلام است که مستلزم پژوهشهای جدی در منابع و الگوهای اسلامی است. نظام اسلامی برای تحقق اهداف و اصول خود و حفظ مبانی و ارزشهای خود نمی تواند صرفاً از الگوها، مدلها، شاخصه ها و علوم و نرم افزارهای موجود جهانی استفاده کند. برای کشورهای اسلامی پذیرفتنی نیست که با داشتن قرآن کریم و احکام نورانی اسلام و سنت پیامبر(ص) و ائمه معصومین علیهم السلام صرفاً پیرو الگوهای جهانی باشند(امیری، عابدی جعفری، ۱۳۹۲).

دین اسلام به عنوان آخرین دین الهی از چنان قابلیت برخوردار است که بتواند مدل حکمرانی مطلوب را متناسب با اصول و ارزش های الهی احصاء و به کار گیری نماید. اندیشمندان اسلامی به طور عام و مذهب تشیع به طور خاص مدل آرمانشهر اسلامی را بر مبنای قوانین اسلامی، سیره عملی رسول اکرم (ص)، سیره عملی امام علی (ع)، و دکترین مهدویت توصیف و تشریح می کنند و سعادت بشری را در قالب چنین حاکمیتی ممکن می دانند.

در منابع اسلامی نیز به حکومت و حکمرانی توجه ویژه ای شده است. یکی از منابع اصیل در این زمینه سیره حضرت امیرالمومنین علیه السلام است که می تواند به عنوان منبع ارزشمند برای مباحث حکمرانی اسلامی در نظر گرفته شود. ایشان در همان دوران کوتاه حکومت خود الگویی از حکومت داری و حکمرانی ارائه دادند که لازم است مورد پژوهش و الگو برداری قرار گیرد در این راستا این پژوهش بر آن است تا رهنمودهای حضرت امیرالمومنین علیه السلام مبتنی بر بیانات ایشان برای حکمرانی اسلامی را شناسایی و استخراج نماید. آنچه که این پژوهش به دنبال آن است

این است که براساس بیانات حضرت امیرالمومنین علیه السلام نقش آفرینان و تعریف حکمرانی اسلامی را استخراج نماید:

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

مفاهیم حکمرانی و حکمرانی خوب در اواخر سده بیستم کانون توجه پژوهش های علوم اجتماعی قرار گرفته و در قلمرو اداره ی امور عمومی، حکمرانی خوب به مثابه یک پارادایم نوین، پارادایم های پیشین مدیریت دولتی را به چالش کشانده و ارزش های نوینی پیرامون نحوه ی کار دولت و تعامل این بخش با بازار و جامعه مدنی بر مدیریت دولتی افزوده است (سالارزهی و ابراهیم پور، ۱۳۹۱: ۴۷ - ۵۲)

در این بخش ابتدا به تعاریف و نقش آفرینان حکمرانی و در ادامه نیز به مولفه های حکمرانی با رویکرد غربی و اسلامی پرداخته می شود.

تعاریف حکمرانی

در مورد حکمرانی لازم است که اشاره شود که واژه حکمرانی یک واژه است ولی معانی مختلف و متنوعی برای آن ذکر شده است (یاوری، ۱۴۰۲). در اینجا به معانی حکمرانی اشاره می گردد.

در جدول ذیل تعاریف حکمرانی و ابعاد این تعاریف ذکر شده است.

جدول ۱. تعاریف حکمرانی

منبع	ابعاد تعریف	تعریف	ردیف
(سازمان ملل، ۱۹۹۶: اقتباس از یزدانی زازرانی، ۱۳۹۱)	قواعد و اقدامات، مشارکت و ارتباط نقش آفرینان	حکمرانی، مجموعه ای از اقدامات فردی و نهادی، عمومی و خصوصی برای برنامه ریزی و اداره مشترک امور و فرایند مستمری از ایجاد تفاهم میان منافع متفاوت و متضاد است که در قالب اقدامات مشارکتی و سازگار حرکت می کند و شامل نهادهای رسمی و ترتیبات غیر رسمی و سرمایه اجتماعی شهروندان است	۱
(بانک جهانی، ۱۹۸۹: ۶۰)	اهداف حاکمیت	حکمرانی عبارتست از ظرفیت نهادی سازمانهای دولتی برای ارائه کالاهای عمومی و سایر کالاهایی که	

جدول ۱. تعاریف حکمرانی

ردیف	تعریف	ابعاد تعریف	منبع
	شهروندان یک کشور یا نمایندگانشان تقاضا می کنند به شیوه ای اثربخش، شفاف، بی طرفانه، و پاسخگو با توجه به محدودیت منابع. به رغم تعاریف متعدد، ویژگی اصلی عملیاتی مورد نظر بانک جهانی از حاکمیت، بر کاهش فساد و رفتار محدود به قواعد دلالت دارد.		
۲	رابطه بین جامعه مدنی و دولت بین حکمرانان و حاکمیت شوندگان، حکومت و حکومت شوندگان	مشارکت و ارتباط نقش آفرینان	(کارنی ^۱ و دیگران، ۱۹۹۵: ۱۲ اقتباس از یزدانی زازرانی، ۱۳۹۱)
۳	هماهنگی مداوم و وابستگی میان طیف وسیعی از بازیگران با اهداف متفاوت	مشارکت و ارتباط نقش آفرینان	(بی یو، ۲۰۰۰: ۱۰ اقتباس از یزدانی زازرانی، ۱۳۹۱)
۴	حکمرانی را می توان به شکل کلی به عنوان ابزاری تعریف کرد که از طریق آن، یک فعالیت با مجموعه ای از فعالیت ها کنترل یا هدایت می شود تا حدی که فعالیتها بتوانند طیف قابل قبولی از برون داده ها را با توجه به برخی اصول ثبت شده به دست آورد.	قواعد و اقدامات، اهداف حاکمیت	(هرست ^۳ ، ۲۰۰۰: ۱۵)
۵	حکمرانی در بردارنده نهادها، فرایندها و قواعد در یک اجتماع است که مشخص می کند قدرت چگونه اعمال می شود، چگونه تصمیم های تاثیر گذار بر جامعه اتخاذ می شوند و چگونه منافع مختلف چنین تصمیم هایی هماهنگ می شوند.	قواعد و اقدامات، رهبری و توزیع قدرت	(ساکیکو و پوزیو ^۴ ، ۲۰۰۲: ۲ به نقل از یزدانی زازرانی، ۱۳۹۱)

1. Cartney
2. Pierre
3. Hirst
4. Sakiko & pouzio

جدول ۱. تعاریف حکمرانی

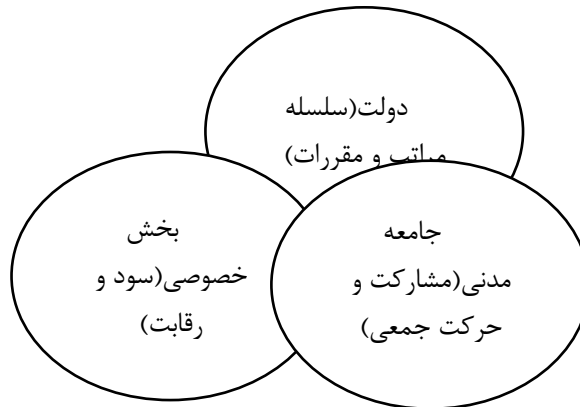
ردیف	تعریف	ابعاد تعریف	منبع
۶	تصویر یک رابطه هرمی میان دولت و تابعین با ایده فضاهای موازی چندگانه که در آن قدرت مورد تضاد و مذاکره است، جایگزین می شود.	رهبری و توزیع قدرت	(نیومن ^۱ ، ۲۰۰۷: ۸۲)
۷	فرایند تصمیم گیری و فرایندی که به وسیله آن تصمیمات به اجرا گذاشته می شوند.	قواعد و اقدامات	(استوکر ^۲ ، ۱۹۹۸: ۲ به نقل از یزدانی، زازرانی، ۱۳۹۱)
۸	حکمرانی، کارگزاری قواعد سیاسی رسمی و غیر رسمی بازی است. حاکمیت بر معیارهایی دلالت دارد که به کار تنظیم قواعد برای اعمال قدرت می آیند و در حل و فصل کشمکشها حول این گونه قواعد دخالت دارند.	رهبری و توزیع قدرت، قواعد	(هایدن ^۳ ، ۱۹۹۹: ۱۸۵)
۹	وضع، کاربرد و اعمال قواعد	قواعد	(کایر، ۱۳۸۶: ۱۴)

نقش آفرینان و بازیگران حکمرانی

حکومت را نباید با حاکمیت یکسان انگاشت. حکومت نهادهای سیاسی-اداری و دستگاه‌های قانون‌گذاری، اجرایی، قضایی و نظامی را در برمی‌گیرد که عهده‌دار برقراری نظم و امنیت، گرداندن جامعه و برآوردن نیازهای گوناگون شهروندان هستند؛ حال آنکه حاکمیت به پویش‌ها یا فرایندهای تصمیم‌گیری، چگونگی کاربرد قدرت و چندوچون روابط دولت و شهروندان (افراد و گروه‌ها) اشاره دارد. به گونه بنیادی، حاکمیت در پیوند با چگونگی کاربرد قدرت، تعامل و پاسخگویی معنا می‌یابد و با پرسش‌های مهمی همچون چگونه تصمیم‌ها گرفته می‌شود، چه کسی یا کسانی تصمیم می‌گیرند، تعامل دولت و شهروندان چگونه باید باشد؟ و... مرتبط است. پرسش‌هایی که می‌تواند در سطح محلی، منطقه‌ای، کشوری، جهانی و نهادی مطرح شود (پلامتر و گراهام جان^۴، ۱۹۹۹: ۳).

1. Newman
2. Stoker
3. Hyden
4. Plumtre and Graham John

حکمرانی، مفهومی وسیع تر از حکومت دارد و حاصل همبستگی و تعامل اقدامات و رفتارهای بازیگران بخش‌های مختلف جامعه است. بعلاوه حکومت تنها یکی از بازیگران اصلی فرایند حکمرانی است و در پرتو همکاری سازنده و هم‌افزای حکومت با بخش خصوصی و جامعه مدنی است که حاصل می‌گردد. در بافت حکمرانی مطلوب همان‌گونه که در شکل زیر منعکس شده، ظرفیت‌های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی کشور با تخصیص و توزیع مناسب قدرت سیاسی و اداری و توزیع عادلانه منابع مالی در اختیار بخش‌های سه‌گانه حکمرانی؛ یعنی دولت، بخش خصوصی و جامعه مدنی قرار می‌گیرد و هماهنگی و همکاری دولت با بازار و جامعه مدنی مورد توجه واقع می‌شود (اوانز، ۱۳۸۰).

نمودار ۱. نقش آفرینان و بازیگران حکمرانی (اوانز، ۱۳۸۰)

کانون توجه تئوری پردازان اقتصادی نئو کلاسیک، دولت رفاه و مداخله دولت در تنظیم بازار؛ و شعار محوری تئوری پردازان طرفدار اقتصاد آزاد، دولت حداقلی و کاهش مداخله دولت است؛ در بافت حکمرانی مطلوب برخلاف دیدگاه‌های نئو کلاسیک و نئولیبرال، مشی اعتدال انتخاب شده و حجم و اندازه دولت مناسب، و همکاری و مشارکت دولت با بخش خصوصی و جامعه مدنی مدنظر است. در این رویکرد، دولت در مقام سکان‌دار کشتی توسعه است که بر اساس اطلاعات مکتسب کوتاه‌ترین و سریع‌ترین مسیر را برای نیل به توسعه تعیین می‌کند. موتور محرکه‌ای که کشتی را در مسیر فوق به راه می‌اندازد، کار آفرینان بخش خصوصی هستند و این دو در صورت

مشارکت ساختارهای جامعه مدنی، قادر خواهند بود چرخه میمون و پایدار توسعه را به حرکت در آورند (سالارزهی و ابراهیم پور، ۱۳۹۱: ۵۵-۵۴).

حکمرانی خوب با ویژگی‌های که دارد در تنظیم روابط دولت، بخش خصوصی و نهادهای مدنی به گونه‌ای عمل می‌کند که هر یک از بخش‌ها با اثربخشی بالا به اهداف تعیین شده دست یابند. در این نظریه ضمن پذیرش دخالت منطقی دولت بر نقش تسهیل‌گری آن تأکید می‌شود. در این نظریه بین سه رکن اصلی دولت، جامعه مدنی و بخش خصوصی ارتباط نزدیکی وجود دارد. شراکت موجود سبب می‌شود که از امور عمومی به شکل صحیح‌تر و بهینه‌تری بهره‌برداری شود. ارتباط صحیح موجود بین سه رکن فوق‌زمینه را برای تحقق حکمرانی خوب در ابعاد مختلف میسر می‌سازد. در حاکمیت خوب این سه رکن به‌عنوان فعالان اصلی محسوب می‌شوند (کمیجانی و سلاطین، ۱۳۸۹: ۲۷).

مولفه های حکمرانی خوب

نهادهای بین‌المللی همچون برنامه عمران ملل متحد مؤلفه های حکمرانی خوب را به شرح زیر توصیف کرده اند:

۱. مشارکت^۱: تمامی زنان و مردان جامعه باید در تصمیم‌گیری‌ها حق اظهار نظر داشته باشند که این امر از طریق نهادهای واسطه منتخب آنان و یا به صورت مستقیم تحقق می‌یابد.
۲. حاکمیت قانون^۲: نظام‌های حقوقی جامعه باید عادلانه و بی‌طرفانه باشد، بالاخص قوانین حقوق بشر
۳. شفافیت^۳: جریان آزاد تبادل اطلاعات بیانگر شفافیت است. فرایندها، نهادها و اطلاعات برای شهروندان که خواهان دسترسی هستند میسر است و اطلاعات کافی در اختیارشان قرار می‌گیرد.
۴. جوابگویی^۴: نهادها و فرایندها و سازوکارها برای خدمت کردن به همه ی ذینفعان و جوابگویی به تقاضاهای آن‌ها تلاش می‌کنند.

1. Participation
2. Rule of Law
3. Transparency
4. Responsiveness

۵. اجماع^۱: حاکمیت مطلوب و خوب توافق گروه ها و افراد درباره منافع مختلف را به هم نزدیک می سازد و معین می کند که برای یک گروه بهترین منفعت چیست و دستیابی به این منافع مشترک تا چه عملی و با چه سازوکارهایی میسر است؟
۶. عدالت^۲: همه ی مردان و زنان بایستی فرصتهایی برابر برای بهبود یا حفظ کیفیت زندگی شان داشته باشند.
۷. اثربخشی و کارایی^۳: همه سازوکارها و فرایندها و نهادها بایستی بهترین بازدهی و ثمربخشی را داشته باشند و نیازهای ذینفعان به تمام و کمال با استفاده بهینه از منابع برآورده شود.
۸. پاسخگویی^۴: تصمیم سازان بخش دولتی، بخش خصوصی و نهادهای جامعه مدنی بایستی بایستی به مردم و آحاد ذینفعان جامعه پاسخ گو باشند. نحوه ی پاسخگویی نیز به نوع فعالیت سازمان و ماهیت تصمیم بستگی دارد.
۹. افق راهبردی^۵: رهبران جامعه و مردم افق و دورنمای روشنی از حاکمیت مطلوب و توسعه انسانی و آنچه برای توسعه انسانی مورد نیاز است داشته باشند (پلامتر و گراهام جان، ۲۰۰۰).
- بانک جهانی حکمرانی را بر اساس شش شاخص تعریف می کند: (۱) حق اظهار نظر و پاسخگویی (۲) ثبات سیاسی (۳) اثر بخشی دولت: کارآمدی دولت در انجام وظایف محوله (۴) کیفیت قوانین و مقررات (۵) حاکمیت قانون (۶) کنترل فساد. در واقع شاخصهای فوق از دید بانک جهانی ملاک سنجش حکمرانی در یک کشور است. به این معنا که به هر اندازه در یک کشور دولت پاسخگو تر، کارآمد تر، ثبات سیاسی بیشتر، حاکمیت قانون گسترده تر و فساد محدود تر باشد، گفته می شود که حکمرانی خوب بر قرار است (سحابی و دیگران، ۱۳۹۱: ۱۰۹).
- در مجموع ویژگی های برجسته حکمرانی خوب را می توان چنین بر شمرد:

1. Consensus Orientation
2. Equity
3. Effectiveness and Efficiency
4. Accountability
5. Strategic Vision

- ۱- مشروعیت حکومت به معنای پذیرش عمومی حکومت و حاکمان از سوی شهروندان بر پایه معیارهایی همچون قانونی بودن حاکمان و تصمیم گیری آنها، خشنودی شهروندان و کارآمدی حکومت
- ۲- پاسخگویی حکومت، شهروندان و جامعه مدنی در برابر تصمیم ها و رفتارهای خود
- ۳- مدیریت کارآمد جامعه در ابعاد سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی
- ۴- گردش آزاد اطلاعات و شفافیت در تصمیم گیریها
- ۵- مشارکت آزاد و برابر همه گروههای سیاسی و اجتماعی و انجمنهای مدنی
- ۶- حاکمیت قانون و برابری همگان در برابر قانون
- ۷- نظارت منطقی و درست دولت بر جامعه و جامعه بر دولت
- ۸- کاهش چشمگیر نابرابرهای و فساد
- ۹- بیطرفی حکومت و برقراری اصل تفکیک قوا
- ۱۰- وجود رسانه های مستقل و .... (سردارنیا، ۱۳۸۸: ۱۳۶-۱۳۲).

پیشینه پژوهش

در مورد حکمرانی اسلامی پژوهشهایی در ایران انجام شده است که در اینجا تلاش شده است به صورت خلاصه ارائه گردد. جمع بندی مولفه های حکمرانی اسلامی بر اساس تحقیقات گذشته در جدول ذیل ارائه می گردد.

جدول ۲. جدول مولفه های حکمرانی اسلامی

امینت گرایی	فقرزدایی و رفاه گرایی	حق گرایی	عدالت	توسعه گرایی	قانون گرایی (الهی)	علم و دانش گرایی	اخلاق گرایی	فسادستیزی	انتقاد پذیری و پاسخگویی	نظارت و نظارت پذیری	آزادی	مشارکت جویی	خدمتگذاری	مصلحت گرایی	انعطاف پذیری	محبت و مدارا	مردم گرایی	مولفه ها/ صاحب نظران
			*				*	*					*					عبدالمحمدی

جدول ۲. جدول مولفه های حکمرانی اسلامی

مؤلفه ها / صاحب نظران	(۱۳۷۵)																			
مطهری	(۱۳۷۸)		*	*																
باباپور	(۱۳۷۹)			*																
اخوان کاظمی	(۱۳۷۹)	*	*	*																
دری نجف آبادی	(۱۳۷۹)		*	*			*													
رستمیان	(۱۳۷۹)			*	*	*	*	*			*									
بیگدلی	(۱۳۸۶)				*		*	*	*		*									
موسی کاشمیری	(۱۳۷۹)							*			*									
ارسطا	(۱۳۷۹)								*		*									
پیشه فرد	(۱۳۷۹)	*		*																

جدول ۲. جدول مولفه های حکمرانی اسلامی

مؤلفه ها/ صاحب نظران	جوان آراسته (۱۳۷۹)	پهلوان و شریعتی (۱۳۹۴)	دین پرور (۱۳۹۴)	سلطان محمدی و سلطان محمدی (۱۳۹۱)	شاه آبادی، زرین نعل (۱۳۹۴)	مروتی، رضایی (۱۳۹۲)
مردم گرایی	*	*	*	*	*	*
محبت و مدارا			*			*
انعطاف پذیری				*		*
مصلحت گرایی				*		
خدمتگذاری						
مشارکت جوینی	*	*			*	*
آزادی						
نظارت و نظارت پذیری		*	*		*	
انتقاد پذیری و پاسخگویی						*
فسادستیزی		*	*			
اخلاق گرایی		*			*	
علم و دانش گرایی		*			*	
قانون گرایی (الهی)		*				
توسعه گرایی					*	
عدالت		*		*	*	*
حق گرایی	*			*		*
فقرزدایی و رفاه گرایی	*	*				*
امنیت گرایی						

جدول ۲. جدول مولفه های حکمرانی اسلامی

مؤلفه ها / صاحب نظران	رضایی منش و دیگران (۱۳۹۳)	ثواب (۱۳۹۱)	سعدآبادی، پورعزت (۱۳۹۲)	جمشیدی (۱۳۷۹)	ستاری (۱۳۸۵)	امینی (۱۳۸۱)	سلیمیان (۱۳۸۳)	نامدآرزاده (۱۳۸۴)	رضوی (۱۳۸۶)	طباطبایی (۱۳۸۴)
مردم گرایی	*	*	*							
محبت و مدارا		*								
انعطاف پذیری			*							
مصلحت گرایی				*						
خدمتگذاری				*						
مشارکت جویی	*	*	*	*						
آزادی	*	*								
نظارت و نظارت پذیری			*	*						
انتقاد پذیری و پاسخگویی		*	*							
فسادستیزی			*							
اخلاق گرایی				*						
علم و دانش گرایی	*		*							
قانون گرایی (الهی)			*	*		*				
توسعه گرایی	*								*	
عدالت	*	*	*	*		*		*	*	*
حق گرایی										
فقرزدایی و رفاه گرایی	*				*			*		
امنیت گرایی	*							*		

جدول ۲. جدول مولفه های حکمرانی اسلامی

مؤلفه ها / صاحب نظران	بابایی طلا تپه (۱۳۸۶)	ربانی گلپایگانی (۱۳۸۵)	کارگر (۱۳۸۵)	فروزنده و جوکار (۱۳۸۶)	فروزنده و دیگران (۱۳۹۰)	تابلی و دیگران (۱۳۹۰)	سامانی (۱۳۹۳)	شیرودی (۱۳۹۳)
مردم گرایی					*		*	
محبت و مدارا								
انعطاف پذیری								
مصلحت گرایی								
خدمتگذاری								
مشارکت جویی								
آزادی								
نظارت و نظارت پذیری								
انتقاد پذیری و پاسخگویی								
فسادستیزی								
اخلاق گرایی			*		*			
علم و دانش گرایی				*	*	*	*	
قانون گرایی (الهی)			*		*			
توسعه گرایی		*	*		*		*	
عدالت	*	*	*	*	*	*		
حق گرایی								
فقرزدایی و رفاه گرایی		*	*	*	*	*		
امنیت گرایی		*	*	*	*	*		

جدول ۲. جدول مولفه های حکمرانی اسلامی

مؤلفه ها/ صاحب نظران	مردم گرایی	محبت و مدارا	انعطاف پذیری	مصلحت گرایی	خدمتگذاری	مشارکت جویی	آزادی	نظارت و نظارت پذیری	انتقاد پذیری و پاسخگویی	فسادستیزی	اخلاق گرایی	علم و دانش گرایی	قانون گرایی (الهی)	توسعه گرایی	عدالت	حق گرایی	فقرزدایی و رفاه گرایی	امنیت گرایی
رهنورد (۱۳۸۸)	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
مجموع	۶	۴	۲	۳	۳	۸	۴	۵	۷	۷	۸	۱۰	۹	۹	۲	۶	۱	۱

در مجموع رتبه بندی مؤلفه های حاکمیت اسلامی براساس پژوهشهای ذکر شده به صورت

ذیل در قالب جدول و نمودار فراوانی خواهد بود.

جدول ۳. رتبه بندی مؤلفه های حکمرانی اسلامی بر اساس تحقیقات گذشته (یافته های تحقیق)

ردیف	مؤلفه	فراوانی	ردیف	مؤلفه	فراوانی
۱	عدالت	۲۵	۱۰	فسادستیزی	۷
۲	فقرزدایی و رفاه گرایی	۱۳	۱۱	حق گرایی	۶
۳	امنیت گرایی	۱۱	۱۲	مردم گرایی	۶
۴	علم و دانش گرایی	۱۰	۱۳	نظارت و نظارت پذیری	۵
۵	قانون گرایی (الهی)	۹	۱۴	محبت و مدارا	۴
۶	توسعه گرایی	۹	۱۵	آزادی	۴
۷	اخلاق گرایی	۸	۱۶	خدمتگذاری	۳
۸	مشارکت جویی	۸	۱۷	مصلحت گرایی	۳
۹	انتقاد پذیری و پاسخگویی	۷	۱۸	انعطاف پذیری	۲

بررسی پیشینه پژوهش نشان می دهد که بسیاری از مطالعات انجام شده در این حوزه با توجه به رویکرد حکمرانی نبوده و بیشتر ناظر بر رویکرد دولتی یا حکومتی بوده است. همچنین بسیاری از پژوهشهای مرتبط با بیانات امیرالمومنین علیه السلام در ارتباط با نهج البلاغه انجام شده است و کتاب غرر الحکم چندان مورد توجه نبوده است.

روش پژوهش

به طور خلاصه با توجه به پیاز پژوهش^۱ می توان گفت که این تحقیق از لحاظ فلسفه^۲ پژوهش، تفسیری^۳ از لحاظ جهت گیری پژوهش، بنیادی؛ از لحاظ رویکرد پژوهش، استقرایی؛ از لحاظ نوع پژوهش، کیفی و از لحاظ صبغه پژوهش، پژوهش کتابخانه‌ای است که براساس استراتژی^۴ پژوهشی تحلیل مضمون که یکی از استراتژی‌های پژوهش‌های کیفی^۵ به شمار می‌رود، انجام خواهد شد. شیوه گردآوری داده‌ها نیز بر اساس اسناد و مدارک کتابخانه‌ای خواهد بود (دانایی فرد و همکاران، ۱۳۸۶).

تحلیل مضمون

تحلیل مضمون، روشی برای شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی است. این روش، فرایندی برای تحلیل داده‌های متنی است و داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌هایی غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند. تحلیل مضمون، صرفاً روش کیفی خاصی نیست بلکه فرایندی است که می‌تواند در اکثر روش‌های کیفی به کار رود. به طور کلی، تحلیل مضمون، روشی است برای:

الف- دیدن متن

ب- برداشت و درک مناسب از اطلاعات ظاهراً نامرتبط

ج- تحلیل اطلاعات کیفی

د- مشاهده نظام مند شخص، تعامل، گروه، موقعیت، سازمان و یا فرهنگ

ه- تبدیل داده‌های کیفی به داده‌های کمی (عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰، ۱۵۳)

تحلیل مضمون یکی از روشهای متداول در تحلیل کیفی است. به هر حال آن به عنوان یک روش با جزییات کمتری گفته شده و توجه اندکی به آن شده است. این نشان می‌دهد که به راحتی قابل دستیابی برای تازه کارها نیست. این فن مثل سایر فنون کیفی مبتنی بر یک نظریه

1. Research Procces Onion
2. Research philosophies
3. Interpretive
4. Research strategies
5. Qualitative

خاصی نیست. در روش تحلیل مضمون وظیفه محقق شناخت تعداد محدودی از مضمونهایی است که به طور کافی بازتاب دهنده داده های متنی است. این کار کار ساده ای نیست. در اینجا محقق برای ارتباط سازی بین داده ها باید داده ها را کدگذاری نماید. در اینجا محققین توصیف لفظی مختصری برای مجموعه ی قابل توجهی از داده ها انجام می دهند. ممکن است تحلیلگر برای هر دو یا سه خط از داده ها یک کدی اختصاص دهد البته قاعده خاصی برای آن وجود ندارد و ممکن است در موارد گوناگون، متفاوت باشد. بعد از کدگذاری محقق باید تلاش کند تمهایی را شناسایی کند که مجموعه ای از این کدها را یکپارچه نماید. محقق نیاز دارد که هر مضمون را به صورت شایسته ای شناسایی نماید لذا آن برای دیگران به صورت دقیق روشن خواهد شد که مضمون چیست. (کرامر و هاویت، ۲۰۰۷، ص ۴۰۰)

در واقع در اینجا بصورت متوالی هر گزاره معنی دار را با تمام گزاره های قبلی مقایسه نموده و خوشه های مشابه توسط کدهای یکسان برچسب گذاری می شود بعد از اینکه گزاره ها کدگذاری شدند. کدها بوسیله تشابهاتشان گروه بندی شده بر مبنای هر گروه بندی یک «مضمون» ایجاد می شود.

در این پژوهش تمام متن نهج البلاغه و کتاب غررالحکم و دررالکلم از منظر حکمرانی مورد مطالعه قرار گرفت. کتاب شریف نهج البلاغه گزیده ای از خطبه ها، نامه ها و سخنان کوتاه علی ابن ابی طالب است که توسط سید رضی در قرن چهارم هجری قمری براساس ذوق ادبی خویش از نامه ها و خطبه های حضرت امیرالمومنین علیه السلام فراهم آورده است. این کتاب مشتمل بر ۲۴۱ خطبه، ۷۹ نامه و ۴۸۰ حکمت می باشد. غُرُّرُ الْحِكْمِ وَ دُرُّرُ الْكَلِمِ (به معنای: اندرزهای برتر و سخنان چون دُر) کتابی است شامل گفتاورهای علی بن ابی طالب که به شیوه الفبایی چیدمان شده و تعدادشان ۱۰۷۶۰ می باشد. عبدالواحد تمیمی آمیدی گردآورنده آن است که کتاب را در ۹۱ بخش (باب) فهرست بندی کرده است.

همچنین از نرم افزار دانشنامه علوی برای استخراج گزاره ها و از نرم افزار مکس کیودا نسخه ۱۲ برای دسته بندی مقوله ها استفاده شده است.

اعتبار و روایی پژوهش

سنجش دقت علمی^۱ در پژوهش کیفی باسنت مرسوم در پژوهش‌های کمی که متأثر از آموزه‌های اثبات‌گرایی است تفاوت دارد. در این پژوهش بر معیارهای جایگزینی^۲ که در پژوهش‌های کیفی مرسوم است و با ویژگی‌های پژوهش حاضر تناسب دارد، تکیه شده است. در این پژوهش از معیارهای معرفی شده توسط لینکلن و گوبا (۱۹۸۵) استفاده شده است که مقبولیت خوبی در اعتبارسنجی پژوهش‌های کیفی دارد. این معیارها عبارت‌اند از: اعتبار پذیری^۳، انتقال پذیری^۴، قابلیت اطمینان^۵، تأیید پذیری^۶.

جدول ۴. اقدامات انجام‌شده برای افزایش دقت علمی

معیار دقت علمی	شرح	اقدامات انجام‌شده
اعتبار پذیری	میزان همساز و هم‌بسته بودن داده‌ها در مقابل پراکنده و متناقض بودن	در مرحله گردآوری و تحلیل داده‌ها: تمام خوانی متون غررال‌حکم و نهج‌البلاغه به‌جای جستجوی کلیدواژه‌ها یا نمونه‌گیری
		در مرحله تکمیل و تقویت مضامین: بررسی متون مختلف و معتبر مرتبط با موضوع پژوهش
		در مرحله پالایش مضامین: تکیه به مضامین غنی و محکم و کنار گذاشتن موارد ضعیف و متشابه
انتقال پذیری	قابلیت انتقال نتایج یک پژوهش به محیط‌های دیگر	استفاده از رویکرد شهید مطهری (ره) در سیره پژوهشی که طی آن اصول ثابت سیره استخراج می‌شود. این اصول ثابت طبق نظر ایشان همواره لازم‌الاجرا هستند. انتقال‌پذیری یافته‌های این پژوهش متکی بر مبانی اسلامی است که بر الگو بودن حضرت امیرالمؤمنین (ع) و لزوم تبعیت از ایشان در زندگی و حکومت تأکید

1. rigor
2. alternative standards
3. credibility
4. transferability
5. dependability
6. confirmability

جدول ۴. اقدامات انجام شده برای افزایش دقت علمی

معیار دقت علمی	شرح	اقدامات انجام شده
		می کند.
اطمینان پذیری	معادل پایایی در پژوهش های کیفی؛ قابلیت شناسایی این که داده ها و تحلیل ها از کجا آمده	انجام کلیه مراحل گردآوری و تحلیل داده ها توسط یک فرد آشنا به متون اسلامی
		استفاده از فن مقایسه مستمر
		توصیف غنی و شفاف از کلیه مراحل فرایند پژوهش
		مراجعه به شرح و به ترجمه های مختلف در صورت ابهام عبارت ها
		مراجعه به منابع مختلف و مشاهده نحوه مضمون بندی گزاره ها
		استفاده حداکثری از الفاظ عبارات برای مضمون بندی به جای دلالت پژوهی
تأیید پذیری	قابلیت ارزیابی و تأیید چگونگی گردآوری و تحلیل داده ها	توصیف تفصیلی همه جزئیات فرایند پژوهش
		مستندسازی کامل مسیر بین داده های اولیه و مضامین نهایی با استفاده از جدول مضامین
		ارائه کامل جداول کدگذاری اولیه در متن پژوهش کنار گذاشتن مضامین فاقد قوت کافی در مرحله پالایش مضامین
		فرا ترکیب یافته های پژوهش های مختلف مرتبط با موضوع پژوهش و مشابهت یافته ها

یافته های پژوهش

خلاصه مضامین چستی حکمرانی اسلامی در جدول ذیل ارائه می گردد. در این جدول نمونه ای از گزاره ها و عبارتهای کلیدی و مضامین آن ارائه شده است.

جدول ۵. مضامین چستی حکمرانی اسلامی

مضامین سازماندهنده	مضامین پایه	گزاره ها و عبارتها
مشارکت و ارتباط نقش آفرینان	احسان و اخوت	هر که اعتماد داشته باشد باحسان تو بترسد بر سلطنت تو، مراد ترغیب سلاطین و حکامست باحسان و این که احسان ایشان برعیت باعث این می شود که بترسند رعیت بر سلطنت او، یعنی از این که نقص و زوالی بآن رسد و سعی کنند در استحکام آن و رفع گزند از آن بلکه اصل توجه نفوس هر چند مددی نیاید از ایشان امریست مرغوب و باعث اعانت و یاری حقّ تعالی می شود (غرر، ج ۵، ص ۲۱۸، ح ۸۰۶۱).
	امنیت	دفع کن از شرایع دین، و حفظ کن سر حلهای مسلمانان را، و جمع کن دین خود را و امانت خود را، بانصاف آوردن از نفس خود، و عمل کردن بعدل در رعیت خود (غرر، ج ۴، ص ۳۶، ح ۵۱۹۳).
اهداف حکمرانی	آبادانی و پیشرفت	از عهدنامه های آن حضرت است که برای اشتر نخعی (رحمة الله علیه) نوشت وقتی او را بر مصر و اطراف آن والی قرار داد هنگامی که کار امیر آنجا محمد بن ابی بکر آشفته گردید بلندترین عهدنامه است و از همه نامه های امام (علیه السلام) زیباتر است این فرمانی است از بنده خدا علی امیر المؤمنین به مالک فرزند حارث اشتر در عهدی که خود به او فرموده هنگامی که وی را کارگزار مصر گردانید، تا مالیات آنجا را جمع کند و با دشمنان بجنگد و کار مردم مصر را اصلاح نماید و شهرها را آباد نماید (نهج، ص ۱۰۸۵، ن ۵۳).
	تامین معیشت و رفاه مردم	از نامه های آن گرامی است به مأمورین گرفتن مالیات بنابراین از ناحیه خود با مردم از روی انصاف برخورد کنید و برای برآوردن حوائج ایشان شکبیا باشید چرا که شما خزانه داران رعیت و وکیلان و سفیران امامانید، پس حاجت کسی را روا نکرده نگذارید و آنچه را که طالب است منعش و همین طور چهارپایانی که با آنها کار می کنند و برده ای را که در اختیار دارند (نهج، ص ۱۰۷۹-۱۰۸۱، ن ۵۱).

جدول ۵. مضامین چپستی حکمرانی اسلامی

مضامین سازماندهنده	مضامین پایه	گزاره ها و عبارتها
رهبری و توزیع قدرت	تبعیت و ولایت پذیری	از خطبه‌های آن گرامی است از خطبه‌های شگفت‌آور امام (علیه السلام) معروف به خطبه «غراء» یعنی نورانی و برجسته می‌باشد (مثل کسی باشید که) نصیحتش کردند به گوش جان خرید، او را بر حذر داشتند نافرمانی نکرد. دعوت حق را پذیرفت و به او روی آورد. بازگشت و توبه نمود، دنبال امام خود حرکت کرد و پا در جای پای سالکان گذارد (نهج، ص ۲۵۱، خ ۸۲).
مشارکت و ارتباط نقش آفرینان	تولی و تبری	بدرستی که بهترین دینداری دوستی است در راه خدا و دشمنی در راه خدا، و گرفتن در راه خدا و بخشیدن در راه خدا، که پاک است او (غرر، ج ۲، ص ۵۴۱، ح ۳۵۴۰).
قواعد	حکمت و عقلانیت	فکر کن پیش از این که عزم کنی، و مشورت کن پیش از این که اقدام کنی، و تدبیر کن پیش از این که داخل شوی (غرر، ج ۳، ص ۳۰۵، ح ۴۵۴۵).
مشارکت و ارتباط نقش آفرینان	حمایت از مظلومان و محرومان	هر که بازخواست مظلوم نکند از ظالم سلب کند خدا از او قدرت و توانائی او را (غرر، ج ۵، ص ۴۱۰، ح ۸۹۶۶).
اهداف حکمرانی	رشد و هدایت	حق است بر پادشاه این که سیاست کند نفس خود را پیش از لشکر خود. «سیاست» چنانکه مکرر مذکور شد بمعنی امر و نهی کردن است و مراد این است که: پادشاه باید که امر و نهی نفس خود را و داشتن آنرا بر طاعات و بازداشتن از معاصی مقدم دارد بر امر و نهی لشکر خود (غرر، ج ۳، ص ۴۱۵-۴۱۶، ح ۴۹۴۰).
قواعد	روشنگری و بصیرت افزایی	از آن خطبه است: هر کسی باید از رفتار خود سود ببرد. زیرا انسان آگاه کسی است که حقایق را بشنود و فکر را به کار بیندازد. واقعیت‌ها را ببیند و بصیرت پیدا کند و از آنچه مایه عبرت است، بهره‌مند گردد. آن گاه راه واضح را سیر کند، و از افتادن در پرتگاهها اجتناب نماید، و از گم شدن در گمراهی‌هایی که معمولاً انسان را به جانب باطل سوق می‌دهد، دوری گزیند. با کناره‌گیری از راه حق و یا معنای سخن را عوض کردن و یا از راستگویی ترس داشتن، گمراهان را برای زیان رساندن به خود یاری ندهد (نهج، ص ۵۳۷، خ ۱۵۲).

جدول ۵. مضامین چپستی حکمرانی اسلامی

مضامین سازماندهنده	مضامین پایه	گزاره ها و عبارتها
قواعد	شریعت	از سخنان آن حضرت است در فلسفه قبول حکومت و توصیف امام حق: پروردگارا تو به آنچه بر ما گذشته آگاهی و تو می دانی که همه آنها نه به خاطر رسیدن به حکومت بود و نه برای زیاده طلبی در امر دنیا، بلکه تصمیم گرفتم نشانه های دین را در جای خودش قرار دهم و شهرها را اصلاح کنم تا مردم ستمدیده به نوایی برسند و در امنیت قرار گیرند و احکام تعطیل شده ات به اجرا در آیند (نهج، ص ۴۶۵، خ ۱۳۱).
	شفافیت	از نامه های آن گرامی است به فرماندهانش بر لشکریان: بدانید که حق شما بر من این است که رازی را از شما بپوشانم مگر آنکه مربوط به جنگ و اسرار نظامی باشد و کاری را بدون مشورت با شما انجام ندهم مگر در حکم شرعی. و هیچگاه حق شما را از وقت تعیین شده اش تأخیر نیندازم و تا شما را به حقتان نرسانم لحظه ای آرام نگیرم، و شما را در دریافت حقوقتان یکسان قرار دهم. و وقتی چنین کردم بر خداست که به شما نعمت دهد (نهج، ص ۱۰۷۵-۱۰۷۷، ن ۵۰).
مشارکت و ارتباط نقش آفرینان	صداقت	امیر مؤمنان علی (علیه السلام) فرمود: پروردگارا به تو پناه می برم از این که ظاهرم در دیده ها نیکو ولی باطنم در نزد تو زشت باشد. در حالی که بخواهم با ریاکاری و ظاهر سازی که تو بهتر از من بدان آگاهی خود را نزد مردم با ظاهری نیکو جلوه دهم و بدرفتاریم را نزد تو آرم که در نتیجه به بندگان نزدیک و از رضایت دور مانم (نهج، ص ۱۳۰۳، ح ۲۶۸).
اهداف حکمرانی	عدالت	آفت آبادانی ستم پادشاه است، چه ظاهرسست که ستم پادشاهان بلاد آبادان را بزودی خراب گرداند، پس آن آفتی است از برای آنها (غرر، ج ۳، ص ۱۰۹، ح ۳۹۵۴).

جدول ۵. مضامین چیستی حکمرانی اسلامی

مضامین سازماندهنده	مضامین پایه	گزاره ها و عبارتها
رهبری و توزیع قدرت	مبارزه با فساد	از عهدنامه‌های آن حضرت است که برای اشتر نخعی (رحمه الله علیه) نوشت وقتی او را بر مصر و اطراف آن والی قرار داد هنگامی که کار امیر آنجا محمد بن ابی بکر آشفته گردید بلندترین عهدنامه است و از همه نامه‌های امام (علیه السلام) زیباتر است: آن گاه قضاوت چنین فردی را زیر نظر داشته و از آن بسیار خیر بگیر و آن قدر برایش امکانات فراهم آور که محتاج خلق خدا نباشد و عذرش از بین برود. و مقام او را در نزد خود چندان بالا بر که از نزدیکی کسی در باره وی طمع نکند و از گزند افراد نزد تو ایمن باشد. در این خصوص خوب توجه کن که این دین به دست افراد ناباب افتاده بود که از روی هوا و هوس با آن رفتار می‌کردند و به وسیله آن دنیا را طلب می‌نمودند (نهج، ص ۱۱۰۳، ن ۵۳).
رهبری و توزیع قدرت	مسئولیت پذیری و پاسخگویی	از عهدنامه‌های آن حضرت است که برای اشتر نخعی (رحمه الله علیه) نوشت وقتی او را بر مصر و اطراف آن والی قرار داد هنگامی که کار امیر آنجا محمد بن ابی بکر آشفته گردید بلندترین عهدنامه است و از همه نامه‌های امام (علیه السلام) زیباتر است: و خلاصه با آنها (طبقه پایین جامعه) به گونه‌ای برخورد کن که در دادگاه عدل الهی و محضر او عذری داشته باشی. این طبقه در بین مردم برای آنکه در باره آنها رعایت انصاف شود از همه سزاوارترند و نیز در باره هر یک از افراد جامعه آن چنان ادای حقوق کن که عذرت در پیشگاه پروردگار مورد قبول قرار گیرد (نهج، ص ۱۱۱۱، ن ۵۳).
قواعد	میان‌روی و اعتدال	از سخنان آن گرامی است: هر کس راه اعتدال را پیش گیرد از او ستایش و سپاسگزاری کنند و او را مژده نجات و نیکبختی دهند، و هر که به راست و چپ تمایل پیدا کند راهش را زشت شمارند، و او را از تباه شدن نهی نمایند (نهج، ص ۷۷۹، خ ۲۱۳).
مشارکت و ارتباط نقش	همپاری و مشارکت	جمع کردن خیر در مشورت کردن است و عمل کردن بگفتار نصیحت‌کننده (غرر، ج ۳، ص ۳۶۸، ح ۴۷۶۹).

جدول ۵. مضامین چیستی حکمرانی اسلامی

مضامین سازماندهنده	مضامین پایه	گزاره ها و عبارتها
آفرینان	وحدت و انسجام	از خطبه‌های آن گرامی است: به جانم قسم کار امامت درست نمی‌شود مگر آنکه همه مردم متحد شوند ولی عده‌ای اهل آن نیستند. و لکن کسانی که حاضرند و از حکم آن باخبرند بر آنهایی که حاضر نیستند حکم می‌رانند. آن گاه نه حاضر حق دارد تخلف کند و نپذیرد و نه غایب حق انتخاب دارد. بدانید که من با دو کس می‌جنگم: یکی آنکه چیزی را ادعا کند که حق او نیست. و دیگری آنکه از چیزی که به عهده گرفته سر باز زند(نهج، ص ۶۲۱، خ ۱۷۲).

چیستی و تعریف حکمرانی اسلامی

برای ارائه تعریف، از مضامین چیستی حکمرانی اسلامی استفاده شده است. با توجه به مولفه های احصاء شده حکمرانی اسلامی، مضامین ناظر به هر کدام از این ابعاد در جدول ذیل ذکر شده است.

جدول ۶. خلاصه مضامین چیستی حکمرانی اسلامی

مضامین سازماندهنده	مضامین پایه
قواعد	حکمت و عقلانیت، شریعت، روشننگری و بصیرت افزایی، شفافیت، میانه روی و اعتدال
رهبری و توزیع قدرت	تبعیت و ولایت پذیری، مبارزه با فساد، مسئولیت پذیری و پاسخگویی
مشارکت و ارتباط نقش آفرینان	همیاری و مشارکت، وحدت و انسجام، صداقت، احسان و اخوت، تولی و تبری، حمایت از مظلومان و محرومان، امنیت
اهداف حکمرانی	عدالت، رشد و هدایت، تامین معیشت و رفاه مردم، آبادانی و پیشرفت

با توجه به این ابعاد و مولفه ها تعریف حکمرانی اسلامی به صورت ذیل ارائه می گردد: تعیین، اعمال و کاربرد قواعد شریعت مدار و حکمیانه با وحدت و همیاری صادقانه نقش آفرینان امت مبتنی بر روابط اخوت ایمانی با محوریت ولایت برای تحقق عدالت و رشد و هدایت جامعه در مسیر تقرب الی الله.

نقش آفرینان حکمرانی اسلامی

حضرت امیرالمؤمنین (ع) در نامه ۵۳ به نقش آفرینان حکمرانی و کارکردهای آن‌ها در حکمرانی اشاره می‌کنند. در این نامه ایشان به نقش آفرینانی چون نظامیان، دبیران، قاضیان، کارگزاران، جزیه دهندگان (مردم اهل کتاب)، مردم مسلمان، بازرگانان و صنعت کاران و طبقه پایین جامعه اشاره می‌کنند. البته نقش آفرینان حکمرانی فقط محدود به موارد مذکور نمی‌گردد بلکه طبق مستندات مشخص می‌گردد که نهادهای نظارتی، نهادهای حمایتی، منافقین و دشمنان، نهادهای رشد، نهادهای جهت دهنده افکار عمومی، ولایت نیز مورداشاره حضرت قرار گرفته‌اند که در این میان، ولایت در رأس و محوریت حکمرانی قرار دارد. در جدول ذیل نمونه گزاره‌ها و عبارات کلیدی و نقش آفرینان ذکر شده است.

جدول ۷. گزاره‌ها و عبارات‌های کلیدی و نقش آفرینان حکمرانی اسلامی

مضامین پایه	گزاره‌ها و عبارات‌های کلیدی
نظامیان، دبیران (بیت حاکمیتی)، قاضیان، کارگزاران، جزیه دهندگان (مردم اهل کتاب)، مردم مسلمان، بازرگانان و صنعت کاران (نهادهای اقتصادی) و طبقه پایین جامعه (محرومان)	از عهدنامه‌های آن حضرت است که برای اشتر نخعی (رحمه الله علیه) نوشت وقتی او را بر مصر و اطراف آن والی قرار داد هنگامی که کار امیر آنجا محمد بن ابی بکر آشفته گردید بلندترین عهدنامه است و از همه نامه‌های امام (علیه السلام) زیباتر است بدان که مردم از جهات مختلف چند طبقه هستند که هر طبقه به طبقه‌ای دیگر وابسته است و با یاری یکدیگر کارهایشان اصلاح می‌گردد و هیچیک از دیگری بی‌نیاز نیست از جمله سپاهیان خدایند، و دیگر دبیران که در نوشتن نامه‌های عمومی و یا محرمانه کار می‌کنند، و از جمله قاضیانی عادل، و دیگر کارگزاران با انصاف و مهربان، و مردمی که جزیه می‌دهند و گروهی که مالیات می‌پردازند که جزیه‌دهندگان در ذمه اسلامند و مالیات پردازان جزء مسلمین هستند و نیز بازرگانان و صنعتکاران و آخرین گروه، طبقه پائین جامعه‌اند از نیازمندان و دردمندان و همه اینها را خداوند صاحب سهمی قرار داده و میزان واجب آن را در کتاب خود و یا سنت پیامبرش حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) معین فرموده که عهدی از جانب پروردگار است و نزد ما محفوظ می‌باشد. پس سپاهیان به فرمان پروردگار محافظ مردم و زینت کارگزاران و عزت دین و باعث امنیت راهها هستند و کار مردم

جدول ۷. گزاره ها و عبارت‌های کلیدی و نقش آفرینان حکمرانی اسلامی

مضامین پایه	گزاره ها و عبارت‌های کلیدی
	<p>جز به وسیله ایشان استوار نمی‌گردد. سپس استقامت سپاهیان جز به اموالی که خداوند از مالیات برای آنها مقرر فرموده نخواهد بود اموالی که، به وسیله آن در مبارزه با دشمن تقویت می‌شوند و در آنچه موجب اصلاح امور ایشان می‌گردد به آن اعتماد می‌کنند. و آن‌گاه بین این دو صنف پایداری به وجود نخواهد آمد مگر به کمک صنف سوم که عبارتند از قاضیان و کارگزاران و نویسندگان دستگاه و حکومت. که قاضیان عقد و قراردادهای بین مردم را محکم کنند و کارگزاران منافع و درآمدها را جمع‌آوری کنند و نویسندگان حکومت به خاطر اعتمادی که به آنان هست نامه‌هایی را که به رئیس حکومت مربوط است و آنچه به عموم مردم ارتباط دارد بنویسند. و برای همه این اصناف جز به وجود بازرگانان و صنعتگران پایداری نخواهد بود. زیرا که این دو قشر جامعه برای آنکه سود ببرند با هم متحد می‌شوند و بازارهای خویش را رونق بخشیده و برپا می‌دارند و با کسب و تجارت خود احتیاجات عموم طبقات را برآورده می‌سازند که کسب و تجارت افراد دیگر به پایه آنها نمی‌رسد و از طبقات دیگر جامعه چنین کاری ساخته نیست. بعد از اینها طبقه پائین جامعه هستند که نیازمند و دردمند می‌باشند، همان‌هایی که یاری و کمک کردن به ایشان ضروری است و در دستورات الهی در باره وسعت‌دادن به وضعیت معیشتی آنان سفارش شده است و برای هر یک از ایشان حقی به اندازه‌ای که کارهایشان را اصلاح کند به عهده زمامدار گذارده شده و این طور نیست که رئیس حکومت بتواند از عهده حقیقت آنچه پروردگار مقرر فرموده برآید. مگر با سعی و کوشش و مدد خواستن از حضرت او و آماده کردن خویش بر این که حق را به کار بندد و شکیبایی در برابر همه امور خواه آسان و یا سنگین و سخت (نهج، ص ۱۰۹۷-۱۰۹۵، ن ۵۳).</p>
<p>نهادهای نظارتی</p>	<p>از نامه‌های آن گرامی است به یکی از کارگزاران خود بعد از حمد و ثنای پروردگار و درود بر رسول خدا (صلی الله علیه و آله): به من در باره تو خبر رسیده که اگر صحت داشته باشد پروردگارت را به خشم آورده، امامت را نافرمانی کرده و امانت خود را</p>

جدول ۷. گزاره ها و عبارت‌های کلیدی و نقش آفرینان حکمرانی اسلامی

مضامین پایه	گزاره ها و عبارت‌های کلیدی
	<p>از دست داده‌ای. به من خبر داده‌اند که تو زمین از محصول برای خود خالی کرده و هر چه زیر پایت بوده گرفته‌ای و آنچه در اختیارت بوده خورده‌ای. اکنون حساب مخارج خود را برابم بفرست و بدان که حساب پروردگار از حساب مردمان بزرگتر است (نهج، ص ۱۰۴۳، ن ۴۰).</p>
نهادهای حمایتی	<p>از عهدنامه‌های آن حضرت است که برای اشتر نخعی (رحمة الله علیه) نوشت وقتی او را بر مصر و اطراف آن والی قرار داد هنگامی که کار امیر آنجا محمد بن ابی بکر آشفته گردید بلندترین عهدنامه است و از همه نامه‌های امام (علیه السلام) زیباتر است</p> <p>به کارهای افرادی از این طبقه محروم که به تو دسترسی ندارند رسیدگی کن، همان‌ها که دیده‌ها آنان را کوچک می‌شمارد و مردان و اطرافیان آنها را حقیر و کوچک به حساب می‌آورند. بنا بر این برای بررسی اوضاع و احوال این قشر از جامعه کسی را انتخاب کن که متواضع و خداترس باشد. تا چنین شخصی کارها و احتیاجات ایشان را به تو گزارش کند (نهج، ص ۱۱۱۱، ن ۵۳).</p>
منافقان	<p>از خطبه‌های آن گرامی است امام (علیه السلام) منافقین را توصیف فرموده است</p> <p>ای بندگان خدا شما را به ترس از خدا سفارش می‌کنم و از مکر و فریب اهل نفاق بر حذرتان می‌دارم که این گروه نفاق گمراهند و گمراه کننده، خطاکارند و به خطاکاری وارد کننده، هر ساعت به رنگی و هر روز به حالی در می‌آیند و شما را با هر وسیله‌ای زیر نظر دارند و در هر کمینگاهی در کمین نشسته‌اند. دل‌هایشان بیمار و ظاهرشان آراسته و پاک است در راه رفتن روی خود را می‌پوشانند و مثل حیوانات خزنده از میان درختان به هم پیچیده راه می‌روند. وقتی توصیف می‌کنند و حرف می‌زنند مثل آن است که داروی دردها را تجویز می‌کنند، ولی اعمالشان دردی بی‌درمان است. به شادمانی مردم حسد می‌ورزند و برای گرفتار کردن آنها تلاش می‌کنند تا امیدشان را به نومیدی برگردانند. در هر راه یکی را به خاک هلاکت انداخته‌اند و برای فریب هر دلی طبق میل او وسیله‌ای دارند و در هر غم و غصه‌ای اشکها می‌ریزند.</p>

جدول ۷. گزاره ها و عبارت‌های کلیدی و نقش آفرینان حکمرانی اسلامی

مضامین پایه	گزاره ها و عبارت‌های کلیدی
	<p>تعریف کردن از یکدیگر را به هم وام می‌دهند و بعد در انتظار تلافی و پاداش طرف خود هستند. هر چه را بخواهند در رسیدن به آن اصرار ورزند و کسی را که ملامت کنند پرده‌داری کنند. و اگر آنها را داور نمایند، در دادن حکم اسراف ورزند. در برابر هر حقی باطلی دارند. و در مقابل هر راستی انحرافی و در برابر هر زنده‌ای قاتلی و برای هر دری کلید و برای هر شبی چراغی آماده کرده‌اند. با تظاهر به بی‌اعتنایی به مال مردم خود را به آنچه طمع دارند می‌رسانند و بدین وسیله بازار خویش را گرم نگاه داشته و بر بهای کالایشان می‌افزایند می‌گویند و با گفته خود شبهه در دلها می‌اندازند و همین که چیزی را تعریف می‌کنند آن را آب و تاب می‌دهند و به این طریق راه خود را برای دیگران آسان جلوه می‌دهند و آن گاه آنان را در پیچ و خمهای سرگردان نگاه می‌دارند. منافقین یاران شیطان و شعله‌های آتش سوزانند. آنان حزب شیطانند و بدانید که حزب شیطان زیانکارانند(نهج، ص ۶۸۷-۶۸۵، خ ۱۸۵).</p>
دشمنان	<p>از عهدنامه‌های آن حضرت است که برای اشتر نخعی (رحمة الله علیه) نوشت وقتی او را بر مصر و اطراف آن والی قرار داد هنگامی که کار امیر آنجا محمد بن ابی بکر آشفته گردید بلندترین عهدنامه است و از همه نامه‌های امام (علیه السلام) زیباتر است این فرمانی است از بنده خدا علی امیر المؤمنین به مالک فرزند حارث اشتر در عهدی که خود به او فرموده هنگامی که وی را کارگزار مصر گردانید، تا مالیات آنجا را جمع کند و با دشمنان بجنگد و کار مردم مصر را اصلاح نماید و شهرها را آباد نماید(نهج، ص ۱۰۸۵، ن ۵۳).</p>
ولایت	<p>از سخنان آن گرامی است این سخنان را امام (علیه السلام) موقعی ایراد نمود که شنید «خوارج» گفتند: لا حکم الا لله، جز خدا کسی حق فرمانروایی ندارد سخن حقی است که با آن هدف باطلی را دنبال می‌کنند. بله جز پروردگار کسی حق فرماندهی ندارد ولی اینها می‌گویند جز خدا امیری وجود ندارد و حال آنکه مردم باید امیری داشته باشد، خواه نیکوکار و</p>

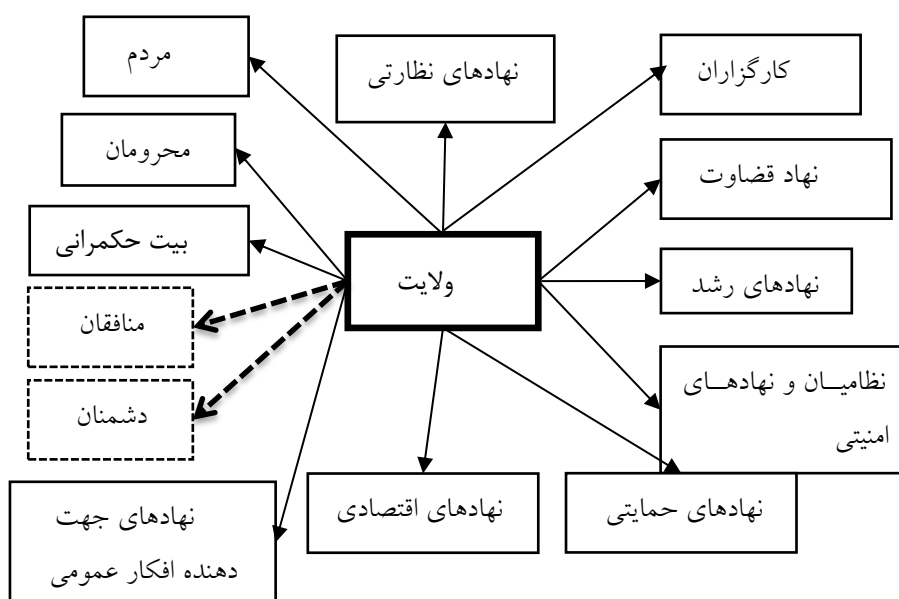
جدول ۷. گزاره ها و عبارت‌های کلیدی و نقش آفرینان حکمرانی اسلامی

مضامین پایه	گزاره ها و عبارت‌های کلیدی
	<p>یا بدکار تا در پرتو حکومت او مؤمن به انجام کارهای شایسته پردازد و کافر به دنیای خویش برسد تا آن زمان که وعده پروردگار سر برسد و مدت عمر هر دو پایان پذیرد. در سایه رئیس حکومت است که مالیات جمع می‌گردد، با دشمنان پیکار می‌کنند، راه‌ها ایمن می‌شود، حق ناتوان از زورمندان گرفته و نیکوکار آسایش یافته و از بدکار در امان می‌ماند (نهج، ص ۱۵۵، خ ۴۰).</p>
<p>نهادهای جهت دهنده افکار عمومی</p>	<p>از عهدنامه‌های آن حضرت است که برای اشتر نخعی (رحمه الله علیه) نوشت وقتی او را بر مصر و اطراف آن والی قرار داد هنگامی که کار امیر آنجا محمد بن ابی بکر آشفته گردید بلندترین عهدنامه است و از همه نامه‌های امام (علیه السلام) زیباتر است</p> <p>بنابراین کاری که از میان همه کارها باید بیشتر دوست داشته باشی اعتدال در راه حق و همگانی کردن عدالت و تلاش برای جلب رضایت مردم است. زیرا نارضایتی توده مردم اثر خشنودی خواص را از بین می‌برد و ناخشنودی خواص در حالی که اکثر مردم راضی باشند، اثری ندارد و به حساب نمی‌آید و در مواقعی که گشایش هست، سنگینی بار خواص بر والی از همه افراد جامعه بیشتر است و در موقع گرفتاری یاری و کمک خواص از همه کمتر است و رعایت انصاف را از هر چیزی بدتر می‌دانند و هنگام درخواست از همه بیشتر می‌خوانند و هنگامی که به آنان عطا می‌شود از همه کمتر سپاس می‌گزارند و چون به ایشان عطا نشود از جهت قبول عذر از همه مردم کندترند. و در سختی روزگار صبرشان از همه کمتر است. به تحقیق آنهایی که حامی دین و موجب کثرت مسلمین و آماده پیکار با دشمنانند توده مردمند پس تو باید با این گروه همراه باشی و به سوی ایشان میل و رغبت نشان دهی (نهج، ص ۱۰۸۹-۱۰۹۱، ن ۵۳).</p>
<p>نهادهای رشد و تربیت</p>	<p>از خطبه‌های آن گرامی است این خطبه را امام (علیه السلام) هنگامی ایراد فرمود که مردم را به جنگ با شامیان ترغیب می‌نمود</p> <p>ای مردم مرا بر شما حقی است و شما را بر من حقی می‌باشد، اما حقّ شما بر من این است که شما را نصیحت کنم و حقوقتان را از بیت المال</p>

جدول ۷. گزاره ها و عبارات‌های کلیدی و نقش آفرینان حکمرانی اسلامی

مضامین پایه	گزاره ها و عبارات‌های کلیدی
	بپردازم و شما را تعلیم دهم تا نادان نمانید (نهج، ص ۱۴۳، خ ۳۴).

با توجه به مطالبی که ذکر شد نقش آفرینان شامل نهادهای نظارتی، نهادهای حمایتی، نهادهای رشد، نهادهای جهت دهنده افکار عمومی، نظامیان و نهادهای امنیتی، بیت حکمرانی (دبیران و نزدیکان حاکم)، نهاد قضاوت، کارگزاران حکومت، مردم (مسلمان و غیر مسلمان)، محرومان، نهادهای اقتصادی (بازرگانان و صنعتکاران) است که ولایت در محوریت این نقش آفرینان قرار دارد. نمودار این نقش آفرینان در قالب نمودار ذیل قابل ترسیم است. لازم به ذکر است که منافقان و دشمنان دارای کژکار در حکمرانی اسلامی هستند و از موانع استقرار حکمرانی به حساب می آیند.

نمودار ۲. نقش آفرینان حکمرانی اسلامی

همچنین طبقه‌بندی نقش آفرینان در جدول ذیل ارائه شده است. طبق یافته‌های این پژوهش ارکان اصلی حکمرانی اسلامی شامل امام، بازوان امام، خواص و امت هستند که معارضان نیز به عنوان اخلاالگران آن شمرده می‌شوند. منظور از بازوان امام نقش آفرینانی هستند که در کنار امام برای انجام وظائف و امور مربوطه ایفای نقش می‌کنند و بازوی او هستند. خواص به معنی گروه برجسته و مخصوص از مردم‌اند که توسط عوامل مختلف دینی و اخلاقی و یا اقتصادی و اجتماعی از سایر مردم متمایز شده‌اند و این گروه با خصوصیت‌های سلطه و قدرت، مال و مکت، موقعیت و منزلت که در نهج‌البلاغه به تعبیرهای ملأ، مترف، کبرا، رهبان و احبار و فقها و امثال آن در جامعه آشکار می‌شوند.

جدول ۸. مضامین نقش آفرینان

مضامین سازماندهنده	مضامین پایه
امام	ولایت
بازوان امام	بیت حاکمیتی کارگزاران نهاد قضاوت نظامیان و نهادهای امنیتی نهادهای نظارتی
خواص	نهادهای اقتصادی نهادهای نظارتی نهادهای رشد نهادهای جهت دهنده افکار عمومی نهادهای حمایتی
امت	مردم محرومان نهادهای نظارتی نهادهای رشد نهادهای جهت دهنده افکار عمومی

نهادهای حمایتی	
دشمنان منافقان	معارضان

نتیجه گیری و پیشنهادات

آنچه که در این پژوهش مورد توجه قرار گرفت، پرداختن به تعریف حکمرانی اسلامی و همچنین شناسایی نقش آفرینان حکمرانی اسلامی بود. در مورد تعریف حکمرانی اسلامی، در نهایت تعریفی که ارائه شد این بود که حکمرانی اسلامی عبارت است از تعیین، اعمال و کاربرد قواعد شریعت مدار و حکمیانه با وحدت و همیاری صادقانه نقش آفرینان امت مبتنی بر روابط اخوت ایمانی با محوریت ولایت برای تحقق عدالت و رشد و هدایت جامعه در مسیر تقرب الی الله. در گام بعدی، نقش آفرینان حکمرانی اسلامی در پنج بخش معرفی شدند که عبارتند از: امام، بازوان و همیاران امام، امت، خواص و معارضان.

در مورد مقایسه پژوهش با پژوهشهای پیشین نیز لازم به ذکر است که موضوعات مورد بررسی در این پژوهش یعنی تعریف و نقش آفرینان حکمرانی اسلامی به صورت محدود مورد بررسی قرار گرفته اند که همین امر نیز نوآوری یافته های این پژوهش را متذکر می شود. بنابراین در اینجا به موارد مشابه اشاره می گردد.

مقایسه با تعریف حکمرانی

مقایسه با تعریف حکمرانی

مقایسه	تعریف	ردیف
در این تعریف به قواعد و اقدامات و مشارکت و ارتباط نقش آفرینان اشاره شده است اما به رهبری و توزیع قدرت و	حکمرانی، مجموعه ای از اقدامات فردی و نهادی، عمومی و خصوصی برای برنامه ریزی و اداره مشترک امور و فرایند مستمری از ایجاد تفاهم میان منافع متفاوت و متضاد است که در قالب اقدامات مشارکتی و سازگار حرکت می کند و شامل	۱

مقایسه با تعریف حکمرانی

مقایسه	تعریف	ردیف
اهداف حکمرانی پرداخته نشده است.	نهادهای رسمی و ترتیبات غیر رسمی و سرمایه اجتماعی شهروندان است (سازمان ملل، ۱۹۹۶: اقتباس از یزدانی زازرانی، ۱۳۹۱)	
در این تعریف به اهداف حکمرانی اشاره شده است اما به رهبری و توزیع قدرت و قواعد و اقدامات و مشارکت و ارتباط نقش آفرینان پرداخته نشده است.	حکمرانی عبارتست از ظرفیت نهادی سازمانهای دولتی برای ارائه کالاهای عمومی و سایر کالاهایی که شهروندان یک کشور یا نمایندگانشان تقاضا می کنند به شیوه ای اثربخش، شفاف، بی طرفانه، و پاسخگو با توجه به محدودیت منابع. به رغم تعاریف متعدد، ویژگی اصلی عملیاتی مورد نظر بانک جهانی از حاکمیت، بر کاهش فساد و رفتار محدود به قواعد دلالت دارد (بانک جهانی، ۱۹۸۹: ۶۰).	
در این تعریف به مشارکت و ارتباط نقش آفرینان اشاره شده است اما به رهبری و توزیع قدرت و اهداف حکمرانی و قواعد و اقدامات پرداخته نشده است.	رابطه بین جامعه مدنی و دولت بین حکمرانان و حاکمیت شوندگان، حکومت و حکومت شوندگان (کارنی ^۱ و دیگران، ۱۹۹۵: ۱۲ اقتباس از یزدانی زازرانی، ۱۳۹۱)	۲
در این تعریف به مشارکت و ارتباط نقش آفرینان اشاره شده است اما به رهبری و توزیع قدرت و اهداف حکمرانی و قواعد و اقدامات پرداخته نشده است.	هماهنگی مداوم و وابستگی میان طیف وسیعی از بازیگران با اهداف متفاوت (پی یر ^۲ ، ۲۰۰۰: ۱۰ اقتباس از یزدانی زازرانی، ۱۳۹۱)	۳
در این تعریف به قواعد و اقدامات، اهداف حکمرانی اشاره شده است اما به رهبری و توزیع	حکمرانی را می توان به شکل کلی به عنوان ابزاری تعریف کرد که از طریق آن، یک فعالیت با مجموعه ای از فعالیت ها کنترل یا هدایت می شود تا حدی که فعالیتها بتوانند طیف قابل قبولی از	۴

1. Cartney
2. Pierre

مقایسه با تعریف حکمرانی

مقایسه	تعریف	ردیف
قدرت و قواعد و اقدامات و مشارکت و ارتباط نقش آفرینان پرداخته نشده است.	برون داده ها را با توجه به برخی اصول ثبت شده به دست آورد (هرست ^۱ ، ۲۰۰۰: ۱۵).	
در این تعریف به قواعد و اقدامات، رهبری و توزیع قدرت اشاره شده است اما به مشارکت و ارتباط نقش آفرینان و اهداف حکمرانی پرداخته نشده است.	حکمرانی در بردارنده نهادها، فرایندها و قواعد در یک اجتماع است که مشخص می کند قدرت چگونه اعمال می شود، چگونه تصمیم های تاثیر گذار بر جامعه اتخاذ می شوند و چگونه منافع مختلف چنین تصمیم هایی هماهنگ می شوند (ساکیکو و پوزیو ^۲ ، ۲۰۰۲: ۲ به نقل از یزدانی زازرانی، ۱۳۹۱).	۵
در این تعریف به رهبری و توزیع قدرت اشاره شده است اما به مشارکت و ارتباط نقش آفرینان و قواعد و اقدامات و اهداف حکمرانی پرداخته نشده است.	تصویر یک رابطه هر می میان دولت و تابعین با ایده فضاهای موازی چندگانه که در آن قدرت مورد تضادم و مذاکره است، جایگزین می شود (نیومن ^۳ ، ۲۰۰۷: ۸۲).	۶
در این تعریف به قواعد و اقدامات اشاره شده است اما به رهبری و توزیع قدرت و اهداف حکمرانی و مشارکت و ارتباط نقش آفرینان پرداخته نشده است.	فرایند تصمیم گیری و فرایندی که به وسیله آن تصمیمات به اجرا گذاشته می شوند (استوکر ^۴ ، ۱۹۹۸: ۲ به نقل از یزدانی زازرانی، ۱۳۹۱).	۷
در این تعریف به رهبری و توزیع قدرت، قواعد اشاره شده است اما به مشارکت و ارتباط نقش آفرینان و اهداف حکمرانی قواعد و اقدامات پرداخته نشده است.	حکمرانی، کارگزاری قواعد سیاسی رسمی و غیر رسمی بازی است. حاکمیت بر معیارهایی دلالت دارد که به کار تنظیم قواعد برای اعمال قدرت می آیند و در حل و فصل کشمکشها حول این گونه قواعد دخالت دارند (هایدن ^۵ ، ۱۹۹۹: ۱۸۵).	۸
در این تعریف به قواعد اشاره	وضع، کاربرد و اعمال قواعد (کایر، ۱۳۸۶: ۱۴)	۹

1. Hirst
2. Sakiko & pouzio
3. Newman
4. Stoker
5. Hyden

مقایسه با تعریف حکمرانی

مقایسه	تعریف	ردیف
شده است اما به رهبری و توزیع قدرت و اهداف حکمرانی و مشارکت و ارتباط نقش آفرینان پرداخته نشده است.		

مقایسه با تعاریف حکمرانی اسلامی

مقایسه با تعاریف حکمرانی اسلامی

مقایسه	تعاریف	ردیف
در این تعریف علی رغم اینکه تلاش شده ابعاد مختلف در نظر گرفته شود اما مولفه های اسلامی در آن شفاف نیست و به صورت کلی بیان شده است.	منظور از حکمرانی اسلامی شیوه حکومتی است که در آن ابعاد روابط بین حکومت و مردم، تعامل اجزای تشکیل دهنده حکومت و رابطه آن با سایر حکومتها در اهداف و سیاستها، قوانین و خط مشی ها، برنامه ریزی و اجرا و نظارت و ارزیابی براساس مبانی، اصول و روشهای اسلامی تنظیم می گردد(محمودی کیا، ۱۴۰۱).	۱
در این تعریف مولفه های حکمرانی اسلامی به صورت کلی بیان شده است.	حکمرانی متعالی به شیوه ای از حکمرانی گفته می شود که مبتنی بر یک نظام ارزشی الهی همچون اسلام برای نیل به سعادت دنیوی و اخروی مردم در یک حوزه جغرافیایی و یا حوزه های گسترده تر مطرح می باشد. بر اساس نظریه حکمرانی متعالی، حکومت از آن خداست و تنها اوست که می تواند بر انسان حکم براند به این دلیل حکمرانان تا زمانی دارای مشروعیت می باشند که از تزکیه نفس و مقبولیت برخوردار بوده و تنها مجری احکام الهی باشند(مدرسه حکمرانی شهید بهشتی، ۱۴۰۲).	۲
در این تعریف، تمرکز بر مشارکت ذینفعان شده است اما به سایر اجزای تعریف حکمرانی و همچنین مولفه های اسلامی اشاره نشده است.	حکمرانی مردمی، توجه به آگاهی، اراده و منابع مردم در حکمرانی و تسهیل شکوفاسازی ظرفیت و توان های متنوع مردم و نهادهای مردمی از طریق مشارکت آنها در اداره و پیشرفت کشور است(گزارش مرکز پژوهشهای مجلس شورای اسلامی، ۱۴۰۲).	۳

مقایسه نقش آفرینان حکمرانی

ردیف	یافته ها	مقایسه
۱	دولت، بخش خصوصی و نهادهای مردمی (اوانز، ۱۳۸۰)	بسیاری از نقش آفرینان از جمله نهادهای نظامی و امنیتی و علمی و ... در نظر گرفته نشده است.
۲	دولت، بخش خصوصی، نهادهای مذهبی، سازمانهای نظامی، گروه های ذینفع، رسانه ها، تشکل های غیر دولتی (به نقل از اکبری و همکاران، ۱۳۹۸)	هرچند در اینجا به بیشتر نقش آفرینان اشاره شده است ولی برخی از نقش آفرینان مثل ولایت، نهادهای علم و نهادهای نظارتی در نظر گرفته نشده است.

پیشنهادها هم در حوزه پژوهشی و هم در حوزه کاربردی به صورت زیر بیان می شود.

پیشنهادهای پژوهشی

۱. پیشنهاد می شود متون دیگر اسلامی از جمله قرآن کریم و سیره پیامبر اکرم (ص) نیز برای موضوع حکمرانی اسلامی مورد بررسی جدی قرار گیرند و با یافته های این پژوهش مقایسه شود.
۲. بررسی سبک حکمرانی حضرت در مواجهه با نقش آفرینان مختلف نیز پیشنهاد می شود.
۳. با توجه به شناسایی خواص در موضوع نقش آفرینان حکمرانی اسلامی پیشنهاد می شود پژوهشهای جامعی در مورد خواص و نقش آنها در حکمرانی انجام می گیرد به عنوان مثال نقش مراجع عظام تقلید در حکمرانی اسلامی می تواند موضوع یک پژوهش باشد.
۴. با توجه به اتخاذ واژه های مختلف برای نظام اداره یک جامعه و اختلافات در این زمینه، پیشنهاد می گردد واژه تخصصی و اسلامی برای این نظام به صورت اجماعی جعل و به کار گیری شود.
۵. بررسی نقش آفرینان حکمرانی اسلامی در انقلاب اسلامی به عنوان یک تجربه محقق شده نیز می تواند موضوع یک پژوهش باشد.
۶. اولویت بندی نقش آفرینان حکمرانی اسلامی نیز می تواند به عنوان یک پژوهش مستقل، مد نظر قرار گیرد.

پیشنادهای کاربردی

۱. تعریف ارائه شده در این پژوهش برای حکمرانی اسلامی، در اسناد بالادستی و حاکمیتی مورد استفاده قرار گیرد.
۲. مفهوم ولایت فقط یک مفهوم دینی و ارزشی نیست بلکه همانطور که در این پژوهش مشخص گردید محوریت حکمرانی با ولایت است. لذا لازم است این محور بیشتر در فضای جامعه تبیین گردد. هرچقدر به فرامین ولایت بیشتر عمل کنیم همانقدر پیشرفت خواهیم کرد.
۳. در برنامه ریزی ها و سیاستگذاری، پیشنهاد می شود که براساس نقش آفرینان شناسایی شده در این پژوهش، نقش هر کدام از نقش آفرینان مشخص و ارائه گردد.
۴. باتوجه به اهمیت نقش آفرینان در عرصه حکمرانی، پیشنهاد می شود که یافته های این پژوهش در دوره های آموزشی مدیریت دولتی مورد استفاده قرار گیرد.

منابع

- نهج البلاغه (۱۳۷۹) ترجمه سید کاظم ارفع، تهران، انتشارات فیض کاشانی.
- غررالحکم و درر الکلم (۱۳۶۶)، شرح جمال الدین محمد جمال خوانساری، تهران: دانشگاه تهران.
- اخوان کاظمی، بهرام (۱۳۷۹) آرمانهای حکومت از دیدگاه امام علی (ع)، فصلنامه حکومت اسلامی، ش ۱۷، ۱۴۷-۱۲۹.
- ارسطا، محمدجواد (۱۳۷۹)، اهتمام به آرای عمومی و دید مردم در نگاه علی (ع)، فصلنامه حکومت اسلامی، ش ۱۷، ۱۱۰-۱۲۸.
- اکبری، زهرا، حکاک، محمد، وحدتی، حجت اله، نظریوری، هوشنگ (۱۳۹۸)، طراحی الگوی سه شاخگی حکمرانی خوب در سازمانهای چند سطحی، مطالعات مدیریت راهبردی، شماره ۲۱۰، ۴۰-۱۷۵.
- امیری، علی نقی و حسن عابدی جعفری (۱۳۹۲)، مدیریت اسلامی: رویکردها، تهران: سمت.
- امینی، ابراهیم (۱۳۸۱)، حکومت امام مهدی علیه السلام، چاپ دوم، قم: بوستان کتاب.
- اوانز، پیتر (۱۳۸۰)، توسعه یا چپاول: نقش دولت در تحول صنعتی، مترجمان: عباس زندیاف و عباس مخبر، تهران: انتشارات طرح نو.
- باباپور گل افشانی، محمد مهدی (۱۳۷۹)، درآمدی بر سیاست و حکومت در نهج البلاغه، قم: انتشارات تهذیب.
- بابایی طلا تپه، محمدباقر (۱۳۸۶)، مبانی و اهداف حکومت جهانی حضرت مهدی (عج)، سومین همایش بین المللی دکترین مهدویت، تهران: سالن اجلاس سران، سوم و چهارم شهریور.
- بردبار، غلامرضا؛ شیمامضرابی زاده و طاهر صالحی (۱۳۹۴)، ارائه الگوی حاکمیت خدا مدار، مدیریت اسلامی، ش ۱۰، ۹-۴۱.
- بیگدلی، رحمت اله (۱۳۸۶)، حکمرانی خوب در اندیشه و عمل علی (ع)، خبرگزاری انتخاب، تاریخ دسترسی به پایگاه ۱۵/۱۰/۸۶.
- پورعزت، علی اصغر (۱۳۸۹)، پژوهش ابعاد حاکمیت اخلاقی در فحوای عهدنامه امیر (ع)، پژوهش های نهج البلاغه، سال هشتم، ش ۳۰، ۱۳۲-۱۱۵.
- پهلوان، منصور و حامد شریعتی نیاسر (۱۳۹۴)، ویژگی های حکومت علوی، فصلنامه النهج، ش ۴۵، ۴۴-۷.
- پیشه فرد، مصطفی (۱۳۷۹)، حکومت علوی و اهتمام به اصلاحات اجتماعی، اقتصادی، توسعه و رفاه، فصلنامه حکومت اسلامی، ش ۱۸، ۹۷-۵۶.
- تابلی، حمید؛ معصومه سالاری راد، جواد صالحی، علی غلامعلی پور (۱۳۹۰)، حکومت مهدوی در پرتو شاخصهای جهانی سازی آن، مشرق موعود، ش ۱۹، ۱۰۲-۸۳.
- ثواب، جهانبخش (۱۳۹۱)، مبانی و شاخصه های حکومت علوی، پژوهشنامه علوی، س ۳، ۲، ۲۵-۱.

- جمشیدی، محمد حسین (۱۳۷۹)، ویژگی های حکومت مطلوب از منظر امام خمینی (ره)، فصلنامه حکومت اسلامی، ش ۱۴، ۲۰۵-۱۷۱.
- جوان آراسته، حسین (۱۳۷۹)، حقوق مردم در نگاه امیر المومنین (ع)، فصلنامه حکومت اسلامی، ش ۱۸، ۲۱۳-۱۸۶.
- دانایی فرد، حسن؛ سید مهدی الوانی و عادل آذر (۱۳۸۶)، روش شناسی پژوهش کمی در مدیریت: رویکردی جامع، تهران: انتشارات صفار.
- دری نجف آبادی، قربانعلی (۱۳۷۹)، مبارزه با فساد در حکومت علوی، فصلنامه حکومت اسلامی، ش ۱۷، ۲۹۲-۲۵۳.
- دین پرور، جمال الدین (۱۳۹۴)، مدیریت و حکومت علوی (فرازمایی، فرامرزی)، فصلنامه النهج، ش ۴۶، ۱۹-۷.
- ربانی گلپایگانی، علی (۱۳۸۵)، دکترین مهدویت و حکومت جهانی مهدوی، مجله انتظار موعود، ش ۱۶، ۲۰۸-۱۸۳.
- رستمیان، محمد علی (۱۳۷۹)، وظائف و مسئولیتهای حاکم در نگاه علی (ع)، فصلنامه حکومت اسلامی، ش ۱۸، ۹۸-۱۲۵.
- رضایی منش، بهروز؛ مهدی عبدالحمید، علی اصغر پورعزت و فتاح شریف زاده (۱۳۹۳)، الگوی ارزشیابی خط مشی های عمومی در پرتو معرفت علوی، راهبرد فرهنگ، ش ۲۸، ۱۵۲-۱۲۳.
- رضوی، رسول (۱۳۸۶)، سیره حکومتی امام زمان (عج)، پایگاه اندیشه قم، www.andisheqom.com
- رهنمورد، فرج اله (۱۳۹۰)، الگوی مدیریت دولتی برای تحقق حاکمیت تراز چشم انداز ۱۴۰۴، چشم انداز مدیریت دولتی، ش ۶، ۵۸-۴۳.
- رهنورد، فرج اله (۱۳۸۸)، مؤلفه ها و ابعاد مدیریت دولتی مطلوب برای تحقق چشم انداز توسعه ۱۴۰۴، گزارش دبیرخانه مجمع تشخیص مصلحت نظام، کمیته مدیریت و نظام اداری.
- سالارزهی، حبیب الله و حبیب ابراهیم پور (۱۳۹۱)، بررسی سیر تحول در پارادایم های مدیریت دولتی: از پارادایم مدیریت دولتی سنتی تا پارادایم حاکمیت خوب، نشریه مدیریت دولتی، ش ۹، ۶۲-۴۳.
- سامانی، احسان (۱۳۹۳)، شاخصه های حکومت مهدوی برای تحقق صلح و امنیت جهانی، پژوهش های مهدوی، ش ۱۱، ۱۷۴-۱۴۱.
- ستاری، حسین (۱۳۸۵)، صفات و ویژگی های آرمانشهر در اندیشه اسلامی، ماهنامه موعود، ش ۴۱، ۲-۱.
- سحابی، بهرام؛ منصور، اعتصامی و خالد امین پور (۱۳۹۲)، بررسی اثر حاکمیت خوب و اندازه دولت بر توسعه مالی در کشورهای منتخب، فصلنامه پژوهش های رشد و توسعه اقتصادی، سال سوم، ش ۱۲، ۱۱۸-۱۰۵.
- سردار نیا، خلیل الله (۱۳۸۸)، اثر سرمایه اجتماعی بر حاکمیت خوب، نشریه اطلاعات سیاسی اقتصادی، ش ۲۵۹-۲۶۰، ۱۴۵-۱۳۲.

- سردارنیا، خلیل اله و حمید شاکری (۱۳۹۳)، تبیین حاکمیت خوب در نهج البلاغه با رویکرد روشی زمینه گرا، مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، ش ۴، ۵۳-۲۷.
- سعدآبادی، علی اصغر و علی اصغر پورعزت (۱۳۹۲)، ویژگی‌های حکومت توسعه یافته در پرتو رهنمودهای امام علی (ع)، پژوهشنامه علوی، س ۴، ش ۱، ۵۱-۳۳.
- سلطان محمدی، حسین و فاطمه سلطان محمدی (۱۳۹۱)، تبیین مؤلفه‌های سیاست اخلاقی امام علی‌عظیم از رسیدن به امامت و حکومت، پژوهشنامه علوی، س ۳، ش ۱، ۱۱۶-۹۱.
- سلیمیان، خدامراد (۱۳۸۳)، حکومت جهانی حضرت مهدی (عج)، ماهنامه موعود، ش ۴۵، ۷۰-۶۶.
- شاه آبادی، ابوالفضل و زینب زرین نعل (۱۳۹۴)، رعایت اصول حکومت علوی بستر ساز تحقق اهداف حکومت اسلامی، فصلنامه پژوهشنامه نهج البلاغه، س ۳، ش ۱۰، ۲۲-۱.
- شیرودی، مرتضی (۱۳۹۳)، شاخصه‌های سیاسی توسعه و پیشرفت از منظر اسلام با تکیه بر حکومت امام مهدی (عج)، انتظار موعود، ش ۴۵، ۸۵-۱۰۲.
- طباطبایی، کاظم (۱۳۸۴)، عدالت جهانی، نماد سیاست مهدوی، مجله انتظار موعود، ش ۱۳، ۱۳-۱۲.
- عابدی جعفری، حسن، تسلیمی، محمدسعید؛ فقیهی، ابوالحسن؛ شیخ زاده، محمد (۱۳۹۰)، تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی، دو فصلنامه اندیشه مدیریت راهبردی، س ۵، ش ۲، ۱۵۱-۱۹۸.
- عبدالمحمدی، حسین (۱۳۷۵)، احیای ارزشها در حکومت علی (ع)، فصلنامه معرفت، ش ۱۸، ۳۴-۲۸.
- فروزنده دهکردی، لطف اله و علی اکبر جوکار (۱۳۸۶)، مدیریت اسلامی و الگوهای آن، تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.
- فروزنده، لطف اله؛ اکبربهنمی، مهدی صفیان و محمدهاشم امیری (۱۳۹۰)، شناسایی عوامل مؤثر بر استقرار حکومت مهدوی بر اساس رویکرد استراتژیک، مشرق موعود، ش ۱۹، ۱۳۱-۱۰۳.
- کارگر، رحیم (۱۳۸۵)، دولت اخلاقی و دکتورین مهدویت، مجله انتظار موعود، ش ۱۶، ۲۵۴-۲۴۱.
- کایر، آنه مته (۱۳۸۶)، حاکمیت، ترجمه ابراهیم گلشن و علی آدوسی، تهران: موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه ریزی.
- کمیجانی، اکبر و پروانه سلاطین (۱۳۸۹)، بررسی تأثیر کیفیت حاکمیت بر رشد اقتصادی در ایران و کشورهای همسایه ترکیه و پاکستان، فصلنامه مدیریت، س ۷، ش ۲۰، ۴۱-۲۷.
- گزارش مرکز پژوهشهای مجلس شورای اسلامی، (۱۴۰۲)، درآمدی بر حکمرانی مردمی، دفتر مطالعات حکمرانی، شماره مسلسل ۱۸۹۵۶، سایت: <https://rc.majlis.ir>
- محمودی کیا، محمد (۱۴۰۱)، نظریه ای برای فهم چیستی و چگونگی تحقق الگوی اسلامی ایرانی از حکمرانی مطلوب، مطالعات الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، س ۱۰، ش ۱۰، ۶۵-۲۸۶.

مدرسه حکمرانی شهید بهشتی (۱۴۰۲)، تعاریف و مفاهیم حکمرانی، سایت: <https://governanceschool.ir>
 مروتی، سهراب و زهرارضایی (۱۳۹۲)، شاخصهای ارتباط مطلوب مردم با زمامدار در نهج البلاغه، پژوهشنامه نهج
 البلاغه، س ۱، ش ۱، ۳۷-۲۵.

مطهری، مرتضی (۱۳۷۸)، سیری در نهج البلاغه، تهران: انتشارات صدرا.
 موسوی کاشمیری، مهدی (۱۳۷۹)، انتقاد گری و انتقاد پذیری در حکومت علوی، فصلنامه حکومت اسلامی ش ۱۷،
 ۲۹۳-۳۱۴.

ناظمی اردکانی، محمد (۱۳۸۸)، حاکمیت خوب با رویکرد اسلامی، نشریه مصباح، ش ۷۶، ۱۲۸-۱۰۷.

نامدرازاده، محسن (۱۳۸۴)، سلطان جهانم به چنین روز غلام است، ماهنامه موعود، ش ۱۲، ۳۱-۳۰.

یاوری، وحید (۱۴۰۲)، حکمرانی یک واژه و هزار معنی، سایت: www.ismang.ir

یزدانی زازرانی، محمدرضا (۱۳۹۱)، بررسی رابطه مفهومی و تأثیر حکمرانی بر سیاست گذاری عمومی، پژوهش
 های روابط بین الملل، ش ۴، ۱۰۹-۱۴۲.

یوسفی، شیخ رباط و محمدرضا بابایی (۱۳۹۴)، طراحی مدل حاکمیت خوب بر اساس نامه مالک اشتر و مقایسه آن
 با اصول حاکمیت خوب بانک جهانی، اقتصاد اسلامی، ش ۵۷، ۶۲-۳۱.

Cartney, P & Others (1995), *Toward and Understanding of Governance_ the emergency of an
 idea and its implications for research in developing countries*, University of Toronto.

Howitt Dennis, Cramer Duncan (2007), **Introduction to Research Methods in Psychology**
 Prentice Hall.

Hirst.Paul(2000). **Democracy and Governance**.in Jon Pierre(ed).

Hyden.Goran.(1999). Governance and the Reconstitution of political order.in Richard
 Joseph.

Lincoln, Y. S. & E. Guba(1985), **Naturalistic enquiry**, Beverley Hills, CA: Sage.

Newman, J.(2007). "The double dynamics" of activation: Institutions, Citizens and the
 remaking of welfare governance". **International Journal of Sociology and Social Policy** ,
 Vol .27, No .9/10 , pp 364-375.

Pierre, Jon and B .Guy Peters (2000), **Governance**, Politics and State, MacMillan PressLTD,
 London.

Plumptre .Tim & Graham John (1999). **Governance& Good Governance** Institute on
 Governance.December.

Plumptre and Graham John (2000.) "**Governance in the New Millennium**": Challenges for
canada Institute on Governance 122. Downloaded from: www.iog.ca.

Sakiko fukuda- parr & Richard pouzio (2002), **Governance: past, present, future, setting
the governance for the millennium declaration**, Background Paper of the 4th. Global
Forum on Re-inventing Government, Marrakech, Morocco, 10th .December, 2002, UN,
New York 2002 ,(available at:
<http://unpan1.un.org/intrdoc/groups/public/documents/un/unpan006224.pdf>).

Stoker, Gerry (1998), Governance as theory: five proposition, **international journal of social
science**, v 50, 17-28.

UN (1996) ,Governance, Participation and Partnerships, background papers prepared by the
United Nations Department of Public Information for the United Nations Conference on
Human Settlements, June 1996, Istanbul. (Available at: <http://www.un.org/cyberschoolbus/habitat/backgrobg5.asp>).

World Bank (1989). subsabaran Africa: from crisis to sustainable growth. Washington DC.

